

Szabad asszociációk pszichoanalízis és művészet határvidékén

Beszámoló a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület „Változások és kölcsönhatások – A pszichoanalízis mint alkotás” című 14. őszi konferenciájáról

Szervezők: Milák Piroska, Szajcz Ágnes, Szilágyi Júlia

Programszerkesztő szakmai konzultáns: Erdélyi Ildikó

Időpont és helyszín: 2007. október 12-13. – Budapest, Stadion Hotel

A „Változások és kölcsönhatások – A pszichoanalízis mint alkotás” című idei pszichoanalitikus konferencia kiemelt tematikai kerete előtérbe helyezte a pszichoanalízis és a művészet változó, kölcsönös és kreatív kapcsolódásának vizsgálatát. A rendezvény rekordmennyiségű (54 darab) és formailag is sokszínű (előadás, kerekasztal-beszélgetés, műhely, filmvetítés és kiállítás) programjai során fokozatosan körvonalazódott a diszciplínák egymásra hatásának többrétűsége és alkotó jellegük analóg természetének lehetősége.

Halász Anna a megnyitó szavakban a változás, kölcsönhatás és kreativitás fogalmainak pszichoanalitikai relevanciáját vizsgálva, a pszichoanalízis és a kultúra kölcsönhatásának jelentőségét emelte ki. Egyrészt az írók pszichoanalitikusokra gyakorolt hatását említette, másrészt pedig a pszichoanalitikusok írókról készített elemző tanulmányainak jelentőségét hangsúlyozta. A konferencia előadói egy esetben az előbbi, négy esetben az utóbbi megközelítéshez kapcsolódtak, illetve, további tizennégy esetben pedig a két terület kreatív találkozásának újabb kutatási irányait jelölték ki: (1) műalkotás kvázi-esettanulmányként való azonosítása, (2) a pszichoanalízis művészeti reprezentációinak elemzése, (3) álom és műalkotás párhuzamainak meghatározása, (4) művészet és kulturális mitológia összekapcsolása, illetve (5) laikus alkotók és befogadók pszichoanalitikusan orientált vizsgálata. A művészek műelemzéseken keresztül virtuális megidézésén túl az alkotók tényleges jelenlétére is sor került, a szépírók, műértők és pszichoanalitikusok részvételével szerveződő és a szerző-mű-befogadó kapcsolatát kutató kerekasztal-beszélgetés, illetve az esti kulturális programok keretében.

Az írók pszichoanalitikusokra gyakorolt hatásának kérdésével **Erdélyi Ildikó** foglalkozott. A szerző a francia pszichoanalitikus elméletekben megjelenő szépirodalmi hatások azonosítására törekedett. Előadásának első felében vázlatosan bemutatta a francia pszichoanalitikus mozgalom eszmetörténeti háttérét, kiemelt jelentőséget tulajdonítva a szürrealizmusnak. Második felében pedig a francia pszichoanalitikus szakirodalom metaforikus jellegének leírására helyezte a hangsúlyt az alábbi metaforaként is azonosítható pszichoanalitikus fogalmak értelmezésével: tükör-stádium, Apa neve (Lacan), hasonmás, tudattalan testkép (Dolto), bőr én (Anzieu), fantom, kripta (Abraham), halott anya (Green) és fantázia-köziség (Lebovici). A szerző tudománytörténettől konkrét esetelemzésig ívelő előadásában szépirodalom és pszichoanalitikus elméletalkotás többszintű is összekapcsolódott és szétválaszthatatlanul egybefonódott.

A művészek pszichoanalitikus elemzése, a klasszikus freudi pszichobiografikus megközelítés szolgáltatta az alapot Szőke György, Vincze Anna, Paneth Gábor és Bálint Katalin előadásaihoz. **Szőke György** József Attila verseit interpretálta a költő kora gyermekkori traumáinak (éhezés, verés) szempontjából, s elsősorban a pszichés státusz és a költészet közötti cirkuláris viszony szublimációban való kiteljesedésének jelentőségét hangsúlyozta. **Vincze Anna** J. R. Rowling *Harry Potter* című világsikerű művének elemzésére vállalkozott először a szerzőnő életrajzában, majd pedig egy páciense projektív fantáziáinak tükrében. Az előadó elsősorban a regénysorozat jellemábrázolását vizsgálta, és Harry Potter illetve Voldemort sorsának hasonlóságát, valamint Piton karakterének

ellentmondásosságát hangsúlyozva a mű lélektani hitelessége mellett foglalt állást. **Paneth Gábor** előadásához is „alkotó és alkotás” kapcsolatának vizsgálata, Nemes Livia (1998) *Kosztolányi Édes Annájának pszichoanalitikus értelmezése* című tanulmánya szolgált kiindulópontul, kutatásában ugyanakkor Kosztolányi Dezső mellett tényleges anyagyilkosok is a pszichoanalitikus díványra kerültek. Paneth megközelítésében a regény fiktív világa az objektív realitás érzékletes és élményszerű tükröződésévé vált: a kriminális esetek és az Édes Anna párhuzamos pszichoanalitikus elemzése rámutatott a műalkotások kvázi-esettanulmányként való vizsgálatának a lehetőségére. Mind a páciensek, mind az Édes Anna anyagyilkossági motivációjának hátterében a Mahler-féle újraközeledési fázis patológus megoldása állt. Életrajziség és karakterelemzés kettősségével jellemezhető **Bálint Katalin** *Persona*-előadása is, amelyben a szerző egyrészt Bergman saját édesanyjával való preödipális kapcsolatának sajátosságaira alapozva elemzi a filmet, másrészt pedig Alma és Elisabet, a két női főszereplő intrapszichikus és interperszonális dinamikáját ragadja meg, és értelmezi kapcsolatukat a projektív identifikáció mechanizmusaira építve. Az előadó megközelítésmódjának külön érdekessége, hogy a filmtudományi és pszichoanalitikus elemzés harmonikus ötvözésére törekszik, amikor nem egyszerűen a tematikai sajátosságok, hanem az alkotás formai jegyeinek pszichoanalitikus vizsgálatával fejt fel a film jelentésrétegeit.

A műalkotások kvázi-esettanulmányként való vizsgálata és a szereplők motivációinak elemzése mellett/helyett Erős Ferenc, Hárs György Péter, Valachi Anna, Papp Orsolya és Stark András előadásában a pszichoanalízis reprezentálhatóságának kérdése került előtérbe. **Erős Ferenc** – aki szépirói és kutatói kettős identitásával személyében is összekapcsolja a művészetet és pszichoanalízist – előadásában olyan regényeket vizsgált, amelyek szerzői vagy főszereplői maguk is pszichoanalitikusok. Bemutatásra került Groddeck *Lélekkeresője*, Kristeva *Gyilkosság Bizáncban* című műve, Dai Sijie *Di-komplexus* című regénye és Jeb Rubenfeld *Akar róla beszélni* című pszichoanalízistörténeti krimije. **Hárs György Péter** Babits Mihály *Psychoanalysis Christiana* című versét elemezte a klasszikus megközelítésektől eltérően nem a keresztényi, hanem a pszichoanalitikus kontextusban. Babits versében a szobrászat jelenik meg a pszichoanalízis allegóriájaként, gyarapítva ezáltal az archeológia, a történetírás és a sebészet közkedvelt metaforáinak sorát. **Valachi Anna** előadásában József Attila pszichoanalitikus alkotói módszereit elemezte. Az előadó a költő személyes analízisének és elméleti tudásának háttérbázisán kibontakozó pszichoanalitikus ihletettség versekben konkrétan is megragadható textuális jegyeit gyűjtötte össze. A „pokol dalban történő elbeszélésében” mind a motívumkincs, mind a megformálás szintjén azonosíthatóakká váltak a pszichoanalitikus fogalmak és elméletek. **Papp Orsolya** és Stark András a pszichoanalízis filmes ábrázolhatóságának kérdéséről adott elő. Az előbbi szerző a téma tudománytörténeti aspektusával foglalkozott, és G. W. Pabst 1926-os *az Egy lélek titkai* című alkotása körül kibontakozó ún. „film-ügy”-et mutatta be. A film egy késfóbiával rendelkező paciens pszichoanalitikus kezelését jeleníti meg, a hozzá kapcsolódó ügy pedig Freud elutasító attitűdjének és Sachs és Abraham filmkészítést támogató magatartásának az ellentétéből fakadó konfliktus kibontakozását jelenti. A korabeli disputa által felvetett kérdések ma is aktuálisnak tekinthetők: lehetséges-e a pszichoanalízis vászonra vitele anélkül, hogy a szimplifikáció és popularizáció csapdájába esnénk. **Stark András** Patrice Leconte kortárs rendező *Intim vallomások* című filmjére reflektálva fogalmazta meg a pszichoterapeuta pályáról alkotott személyes vallomását, és mutatta be egy „elvétel” következtében kialakuló szokatlan helyzet – adótanácsadó végez pszichoanalitikus munkát – elemzésén keresztül a pszichoterapeuta identitás attribútumait és a pszichoterápiás kapcsolat hatótényezőit.

Álom és művészet kapcsolatával foglalkozott Bókay Antal, Jádi Ferenc, Miklós Barbara és Paneth Gábor előadása. **Bókay Antal** kutatásában a freudi „*Irma álm*” különböző értelmezések (Erikson, Anzieu, Lacan, Felman) általi újraalkotásával foglalkozott, miközben

felhívta a figyelmet arra, hogy miként tükrözik az egyes interpretációk a pszichoanalízis történetének különböző szubjektum-felfogásait. Előadásában külön is hangsúlyozódott annak a lehetősége, hogy az álmodást – a művészeti szöveghez hasonlóan – az alkotó folyamat tartalmi és formai szempontjaiból egyaránt vizsgáljuk. **Jádi Ferenc** szintén a klasszikus freudi álmok elemzésére vállalkozott, előadásában a szöveg és képiség kettősségét mutatta be. Az álmodott álom képisége és az álombeszéd szövegszerűsége között feszülő ellentmondásra az előadó olyan kivételes esetek elemzésén keresztül mutatott rá, amelyekben Freud a szóanyagot nyelvi értelmezett képanyaggal egészítette ki az álomfejtés során. A „*Fogoly álma*” című illusztráció keletkezéstörténetének feltárása és szimbólumvilágának felfejtése, nemcsak izgalmas szellemi kalandot jelentett, hanem lehetőséget adott a képiség elvesztett autonómiájának átmeneti rehabilitációjára is. **Miklós Barbara** álom és műalkotás, pszichoanalízis és irodalomkritika kapcsolódásának egy újabb példáját ismertette. Michel Butor *Fantasztikus történet-esszé Baudelaire egy álmáról* című könyve által inspirált előadásában Baudelaire egy érdeklődést felkeltő és jól dokumentált álmát mutatta be és szólított fel „a műről, a művel és a műben” való értelmezés lehetőségére. Sajnos azonban magára az interpretációra a közönség direkt rákérdezése ellenére sem került sor az előadásban, de talán pont ez a hiány serkenti a hallgatóságot a projektív folyamatok kibontakozására és a személyes jelentés megtalálásnak kreatív játékára. **Paneth Gábor** előadásában páciensek álmait elemezve a labirintusmotívum kultúrtörténeti és klinikai jelentőségéről beszélt. Esetismertetései az individuális és kollektív motívumrendszer párhuzamba állításával a pszichoanalízis és kultúraelemzés tágabb összefüggésrendszerébe is bepillantást nyújtottak.

A kultúra világának mélylélektani megközelítése illetve a kulturális mitológiák művészeti tükröződéseinek pszichoanalitikus elemzése **Fülöp Márta** és **Indries Krisztián** előadásában kapott hangsúlyt. Izgalmas egybeesés, hogy mindkét szerző a japán kultúra specifikus jelenségeinek vizsgálatára vállalkozott, Fülöp Márta Nacume Szószei *Kokoro* [A szív] című regényének, Indries Krisztián pedig japán mítoszoknak és meséknek az értelmezésével. Az alkotásokban megjelenő selfkonstrukciós mintázatok során kirajzolódó kultúraspecifikus személyiségkép megragadása egyrészt segítette a japán hagyománykincs jobb megértését, másrészt pedig újabb bizonyítékul szolgált a kulturális relativizmust hangsúlyozó interkulturális pszichoanalízis előtérbe kerülésének szükségességére.

A professzionális művészetelméletek és műértelmezések mellett három prezentáció keretében a laikus alkotási és befogadási élmények is elemzésre kerültek. **Bulik Csilla** és **Horváth Klára** a betegek „teremtő képzetét”, a tündérhegyi művészetterápiás munkát mutatta be az alkotó folyamat kreatív és gyógyító potenciáját hangsúlyozva. **Kőváry Zoltán**, **Török Imre András** és **Látos Melinda** előadásában szintén a művészi kreativitás pozitív aspektusait kutatta, és az agresszív viselkedéssel és destruktív ideológiákkal szembeni védőfaktor szerepét hangsúlyozta. Saját előadásomban pedig Alfred Hitchcock *Vertigo* című filmalkotásának pszichoanalitikusan orientált empirikus vizsgálatát mutattam be a laikus filmbefogadóban lejátszódó projektív és identifikációs folyamatok feltárására helyezve a hangsúlyt. A két előbbi előadás az eredeti freudi megközelítésnek megfelelően alkotás-lélektani szempontból vizsgálta a művészet gyógyító erejét, az utóbbi pedig a későbbi hollandi befogadói válaszelmélethez kapcsolódva a műbefogadó pszichoanalitikus elemzését végezte el.

Alkotó–műalkotás–befogadás háromszögének pszichodinamikus összefüggéseit kutatta a művészek, műértők és pszichoanalitikusok részvételével megvalósult kerekasztal-beszélgetés. A beszélgetésben **Rakovszky Zsuzsa**, **Spíró György** írók, **Tóth Kriszta** költő, **Bókay Antal**, **Erős Ferenc** és **Jádi Ferenc** elméleti pszichoanalízis kutatók, **B. Gáspár Judit** és **Erdélyi Ildikó** (moderátor) pszichoanalitikusok vettek részt. A kerekasztal formából adódó improvizációs jelleg „itt és most izgalma” pozitív várakozási feszültséget teremtett a hallgatóságban. Erdélyi Ildikó felvezető szavai az én konstrukciójának folyamatát helyezték a

beszélgetés középpontjába: a „teremtünk és a szöveg is teremt minket” (Erdélyi Ildikó) kettősségének feltérképezésére került sor a *Fogság*, a *Kígyó árnyéka*, a *Bikini vonal* és a *Porhó* című irodalmi alkotások kapcsán. A beszélgetés Spíró György axiomatikus kinyilatkoztatásától – „az én írásomban a tudattalannak az égvilágon semmi szerepe nincsen” – fokozatosan haladt előre az alkotói folyamatban zajló tudattalan folyamatok létjogosultságának megfogalmazásáig: „itt lép be valami, ami talán nem tudatos, én ízlésnek nevezném, de nem tudom elmondani, mi az” (Spíró György). A domináns téma – az alkotáslélektan tudattalan aspektusa – kibontakozása a szépírók szöveg által történő önkonstruktívjáról való introspektív megnyilatkozásaiban helyet kapó pszichografikus motívumokra való utalásoktól („mi köze Gyurinak Urihoz”) a szakmai emlékek spontán felidézésén át (az ún. „lomok”, a szövegekben lévő rejtett irodalmi idézetek funkciójának kiemelése) a megformálás nem tudatos rétegeinek megvitatásáig terjedt. A beszélgetésben bekövetkező – a tartalmi kérdésekről a formanyelvi sajátosságokra történő – hangsúlyváltás párhuzamba állítható Freud *Álomfejtésének* – Bókay Antal által röviden említett – fókuszváltásával, amely során az álom vágyteljesítő, tartalmi mechanizmusairól a megformálás retorikai kérdéseinek kutatására tért át. Sajnos ezen a ponton véget is ért a beszélgetés, s így módon a szerző–mű–befogadó hármasságából leginkább csak az alkotó pszichoanalitikus elemzésére jutott idő. Reméljük, hogy egy következő, hasonlóan izgalmas interdiszciplináris eszmecsereben a szöveg illetve az olvasó vizsgálatára is sor kerül.

A konferencia előadásait a magyar pszichoanalitikus művészetelméleti kutatások reprezentatív mintájának tekintve izgalmas következtetéseket vonhatunk le a hazai szaktudományos élettel kapcsolatban. Megfogalmazható a hagyományörzés és újítás kettőssége mind tematikai, mind módszertani szempontból. Tematikailag a freudi hagyományokhoz való kapcsolódást jelenti az irodalmi alkotások elemzésének preferenciája, az attól való szakítás érhető viszont tetten a képzőművészet iránti érdeklődés háttérbe szorulásában, és a film pszichoanalitikus vizsgálatának előretörésében. Módszertanilag régi és új dichotómiája az alkotót elemző klasszikus megközelítés és a szöveget illetve befogadót a vizsgálódás középpontjába helyező kortárs irányzatok egyidejű jelenlétében ragadható meg.

Hagyomány és újítás kettőssége nemcsak az egyes előadások, hanem a teljes konferencia struktúrájának meghatározó jellegzetessége volt. A múltbeli gyökerekhez való ragaszkodást képviselték az emlékszekciók, és az új eszmékhez való kötődést jelentették az ún. „kapcsolódó elméletek”. A felépítés kettőssége a konferencia két fő tematikai vonulatában is megmutatkozott: az előadások és műhelyek egyik – jelen beszámolóban nem érintett – nagy csoportja a pszichoanalitikus terápiával, a szűk értelemben vett klinikai kérdésekkel foglalkozott, míg az előadások másik – jelen beszámolóban bemutatott – nagy csoportjára inkább a tág értelemben vett pszichoanalitikus kultúraelméleti kérdések megvitatása, a határterületek felé való nyitás és az interdiszciplináris jelleg volt a jellemző. Természetesen akadt jónéhány olyan előadás is, amely integrálta a kétféle megközelítést, s egyszerre foglalkozott a szűkebb és tágabb értelemben vett pszichoanalitikus kutatási területekkel.

A konferencia tematikai, módszertani és formai sokszínűsége magával ragadta a hallgatóságot, a záróbeszélgetésben számtalan felszólaló kifejezte elégedettségét és elismerését a szervezők felé, amihez élve a jelen beszámoló nyújtotta lehetőséggel saját magam is csatlakoznék. A rekordmennyiségű program ellenére a rendezvény lebonyolítását végig a gördülékenység és lendületesség – az egyik szervező találó megfogalmazását idézve „rendezett gomolygás” – jellemezte, amely optimális lehetőséget biztosított a résztvevők számára a változások és kölcsönhatások hálójában születő kollektív és személyes alkotóélmények megtapasztalására.

Fecskó Edina